

УДК 342.922

М. В. Джафарова

ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА: ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЇ

Проаналізовано ряд наукових підходів до визначення змісту поняття процесуальне представництво, досліджено його правову природу, висловлено власні погляди щодо його формулювання.

Зміцнення української держави та утвердження в ній демократичних і гуманістичних принципів нерозривно пов'язане з удосконаленням та розвитком її судової системи, яка відіграє важливу роль у захисті прав і свобод громадян від протиправних посягань та покликана забезпечувати дотримання законів усіма фізичними та юридичними особами.

Разом з тим істотні та незворотні перетворення, що відбулися у нашому суспільстві з моменту набуття Україною статусу незалежності, вимагають докорінного перегляду не лише правового статусу осіб, які можуть здійснювати представництво інтересів інших осіб та держави, їх представницьких функцій, але й теоретичних основ процесуального представництва в цілому. Вирішення практичних завдань щодо належного представництва потребує перегляду не тільки за процесуальними особливостями цього інституту, а й за тими матеріально-правовими аспектами, що зумовлюються матеріальними основами представництва.

Окремим питанням інституту процесуального представництва приділялась увага у працях М. Й. Штефана, О. Г. Дріжчаної, Л. Ф. Лесницької, О. І. Хара, С. Ю. Каца, О. Д. Святоцького, В. І. Тертишнікова, І. Б. Коліушка, Н. В. Александрової, Е. А. Гусєва, О. В. Кузьменко, Т. О. Гуржія, Б. М. Юркова, Є. В. Курінного, М. М. Міхеєнка, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової та ін. Вони досліджували теоретичні та практичні аспекти різних видів процесуального представництва, правовідносини за участю представника та ряд інших питань процесуального представництва.

У той же час у теорії процесуального права тема представництва залишається однією з найбільш дискусійних. Серед вчених не існує єдиного підходу як до визначення процесуального представництва, так і до його правової природи, змісту інституту процесуального представництва, класифікації представництва на види, суб'єктного складу представників, визначення об'єкта правовідносин за участю представників, підстав їх виникнення, правового становища представників та обсягу їх повноважень тощо.

У межах загальної проблеми, пов'язаної з представництвом, у теорії процесуального права постає необхідність у розгляді змісту й значення інституту процесуального представництва та в обґрунтуванні власної позиції з приводу визначення сутності й обсягу досліджуваного поняття.

Для того, щоб з'ясувати загальне визначення процесуального представництва, варто висвітлити юридичну природу правової категорії «представництво», оскільки в юридичній літературі – і в сучасній вітчизняній, і в тій, яку успадкували від радянської правничої науки, існує безліч різних дефініцій зазначеного правового явища. Для цього звернемося до довідкових та інших джерел, які розкривають зміст зазначеного терміна.

Так, поняття «представництво» за Великим тлумачним словником сучасної української мови – це здійснення певних юридичних дій однією особою від імені іншої чи інших, виконання обов'язків або володіння правами представника установи, організації, що представляє чийсь інтереси [1, с. 695].

У найзагальнішому вигляді представництво може бути охарактеризоване як використання правосуб'єктності одних осіб для реалізації прав і обов'язків та захисту прав інших осіб. При цьому варто нагадати, що основоположні засади інституту процесуального представництва закріплені у ст. 59 Конституції України, яка гарантує: 1) кожен має право на правову допомогу; 2) у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно; 3) кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [2].

Необхідно підкреслити, що в юридичній літературі не існує єдиного установленого підходу до того, який саме термін потрібно вживати для означення саме представницької діяльності в органах судової влади. Більшою частиною вчених для цього використовуються терміни: «судове представництво» [3, с. 72], «представництво в суді» [4, с. 225], «процесуальне представництво» [5, с. 18].

Зустрічаються випадки, коли вченими-процесуалістами одночасно вживаються словосполучення «судове представництво» або «представництво в суді» та «процесуальне представництво». Термін «судове представництво», з огляду на конструктивну побудову слів, створює помилкове уявлення про те, що представництво нібито здійснюється з боку суду, і тому його використання варто визнати недоцільним. Терміни «процесуальне представництво» або «представництво в суді» це питання вирішують, тому доречним є саме їх застосування.

Так, на думку С. С. Бичкової, представництво – це процесуальна діяльність особи (представника) у межах наданих їй повноважень, спрямованих на захист суб'єктивних прав, свобод та

інтересів іншої особи, яка бере участь у справі, від імені та в інтересах останньої [6, с. 62].

Професор М. Й. Штефан розглядає представництво як процесуальну діяльність особи (представника, повіреного), спрямовану на захист суб'єктивних прав та захищених законом інтересів іншої особи, яка бере участь у справі, державних і громадських інтересів, а також сприяння судові у всьобічному, повному і об'єктивному з'ясуванні обставин справи та постановленні законного й об'єктивного рішення [7, с. 154].

Деяке інше трактування процесуального представництва запропонував В. І. Тертишніков. На його думку, сутність цього правового явища полягає в тому, що це, перш за все, правовідносини, де одна особа (представник) здійснює в суді процесуальні дії від імені та в інтересах іншої особи (особи, чий інтерес представляє, – довірителя) [8, с. 73].

Вчені-адміністративісти І. О. Хар та В. К. Матвійчук під представництвом розуміють процесуальний засіб реалізації громадянами права на судовий захист, гарантований Конституцією України та законами України, який забезпечує участь громадян і організацій, надає їм можливість використовувати юридично досвідчених осіб для ведення адміністративних справ в адміністративному суді та захисту своїх суб'єктивних прав та інтересів. При цьому фахівцями у галузі адміністративного судочинства наголошується, що адміністративно-процесуальне представництво – це правовідносини, які передбачають, що одна особа – представник – виконує на підставі повноваження, яке надане йому законом, статутом, положенням чи договором, процесуальні дії в адміністративному судочинстві в інтересах іншої особи – довірителя, які спрямовані на захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин, в результаті чого у представника виникає комплекс процесуальних прав та обов'язків [9, с. 395].

Схожої думки дотримуються О. В. Кузьменко та Т. О. Гуржій, розуміючи представництво як правовий інститут, який опосередковує відносини, що виникають у зв'язку з діяльністю однієї особи від імені та в інтересах іншої особи, спрямованою на реалізацію прав та обов'язків того, кого представляють [10, с. 314].

З огляду на наведені думки вчених вважаємо, що під представництвом у судовому процесі варто розуміти процесуальний спосіб реалізації державою, юридичними та фізичними особами гарантованого Конституцією України та іншими чинними нормативно-правовими актами права на правову допомогу та судовий захист.

Як бачимо, на сьогоднішній день в теорії процесуального права склалося два основні підходи стосовно визначення процесуального представництва. Одні науковці визначають процесуальне представництво через правовідносини, на підставі яких одна особа здійснює процесуальні дії, в межах своїх повноважень, від імені та в інтересах іншої особи. Інша група вчених процесуальним представництвом вважає вчинення однією особою, в межах наданих їй повноважень, процесуальних дій (або її процесуальну діяльність) від імені та в інтересах іншої особи.

Усі перелічені думки мають певне раціональне зерно. Головна відмінність у вищевказаних підходах щодо процесуального представництва полягає в тому, що у першому випадку представництво визначається через правовідносини, а в другому – через процесуальну діяльність представника. В цілому із названими підходами можна було б погодитись. Втім, питання все ж постає у тому, яка із вищенаведених точок зору повніше відображає сутність юридично-правового поняття процесуального представництва.

Для того, щоб відповісти на це питання, перш за все підкреслимо, що представництво пов'язане із двома видами правовідносин: між представником та довірительом (внутрішні правовідносини) та між представником і судом (зовнішні правовідносини) [10, с. 144–145].

Правовідносини між довірительом та представником мають матеріально-правовий характер і, як правило, є підставою виникнення правовідносин між судом і представником. Підґрунтям їх виникнення може бути цивільно-правовий правочин (видача довіреності, укладення договору доручення), займання певної посади, родинні відносини, відповідне рішення (наприклад про усиновлення, про призначення опікуном або піклувальним) тощо. Ці відносини регулюються нормами матеріального права, зокрема цивільного, трудового, сімейного.

Що стосується правовідносин між представником та судом, то вони мають процесуально-правовий характер, оскільки регулюються нормами процесуального права (цивільного, адміністративного, кримінального).

Наприклад, ст. 56–59 Кодексу адміністративного судочинства України (надалі – КАСУ) [11] визначають перелік осіб, які можуть бути представниками в адміністративному суді; перелік документів, якими можуть підтверджуватись повноваження представника у суді; вимоги до порядку оформлення особою, яку представляють, довіреності.

Як свідчить судова практика розгляду адміністративних справ за участю представника, його повноваження найчастіше

відображаються у довіреності або усній заяві довірителя. Отже, набуття правосуб'єктності конкретного процесуального представника і здійснення ним відповідних функцій стає можливим за наявності відповідних повноважень, підтверджених належно оформленими документами. Зазвичай саме довіреність є одностороннім актом з боку довірителя, яким підтверджуються надані представнику повноваження, і видається завжди для пред'явлення суду. Усна заява довірителя на допуск до участі в адміністративній справі представника також спрямована до адміністративного суду, який, у свою чергу, зобов'язаний занести цю заяву до журналу судового засідання (ч. 1 ст. 58 КАСУ) секретарем судового засідання і вирішити питання про допуск тієї чи іншої особи до представництва.

Відповідно до ст. 58–59 КАСУ на довірителя покладається обов'язок належним чином оформити довіреність, оскільки невиконання цього обов'язку тягне невігідні для нього наслідки: відмову адміністративного суду в допущенні до участі у справі представника. Питання про надання представнику повноважень на вчинення певного обсягу процесуальних дій вирішується довірителем на власний розсуд і зазначається у виданій йому довіреності (ч. 2 ст. 59 КАСУ).

Варто зауважити, що процесуальні правовідносини між представником і особою, яку він представляє, не виникають.

Окремі вчені, крім відносин між представником і судом та між довірителем і представником, виділяють ще третю групу правовідносин, пов'язаних з представництвом, – між особою, яку представляють, і судом [12, с. 89]. Втім, дана позиція є дещо спірною, оскільки правовідносини, що виникають між судом та безпосередньо особою, яку представляють, лежать за межами представницьких правовідносин і від них не залежать.

Зазвичай правовідносини між представником та особою, яку представляють, передують виникненню правовідносин між представником і судом, і без встановлених матеріально-правових (цивільних, сімейних, трудових) відносин у більшості випадків неможливе виникнення в суді процесуальних правовідносин за участю представника.

Отже, традиційний підхід щодо тлумачення процесуального представництва через правовідносини є неточним з огляду на певні аспекти.

По-перше, дане трактування містить в собі поняття «правовідносини», яке потребує уточнення, про які саме правовідносини йде мова.

По-друге, визначення представництва через правовідносини ускладнює розуміння представництва і зосереджує увагу, в першу чергу, на правовідносинах між представником та особою,

яку представляють, що в більшості випадків як підстава виникнення процесуального представництва відсутні.

Зважаючи на вищевикладене, більш прийнятним є визначення процесуального представництва не через правовідносини, а через здійснення у суді однією особою (представником), у межах наданих їй повноважень, процесуальної діяльності від імені та в інтересах іншої особи, яку вона представляє.

Враховуючи те, що метою процесуального представництва, як зазначається в юридичній літературі, є сприяння особі у здійсненні нею права на захист її прав, свобод та інтересів, у більш повній та ефективній реалізації наданих їй процесуальних прав і виконанні покладених на неї процесуальних обов'язків, вважаємо, що представником у судовому процесі є особа, яка від імені іншої особи вчиняє процесуальні дії на захист її прав, свобод та інтересів і сприяє належній реалізації її процесуальних прав та обов'язків.

В юридичній літературі, незважаючи на всі відмінності у формулюваннях, процесуальне представництво загалом трактується як правовий інститут. З іншого боку, при визначенні цього юридично-правового явища немалозначним є питання щодо змісту інституту процесуального представництва.

В цьому аспекті необхідно підкреслити, що у теорії права існують різні підходи до визначення правового інституту. Так, А. М. Шульга вказує, що інститут права – це відносно відокремлена частина галузі права, сукупність правових норм, що регулюють певну сторону якісно однорідних суспільних відносин [13, с. 115]. Інші вчені визначають правовий інститут як угруповання норм права певної галузі чи підгалузі, що регулює конкретний вид чи сторону однорідних відносин [14, с. 200].

Головне призначення інституту права – у межах своєї групи однорідних суспільних відносин забезпечити суспільне, відносно закінчене регулювання [15].

У процесуально-правовій науці також приділялась увага визначенню правового інституту за функціональною роллю – процесуальному. В даному випадку становить інтерес думка провідних фахівців у галузі теорії держави і права про те, що інститут процесуального права – це система процесуальних норм, як правило в межах галузі процесуального права, що регулює певну сферу суспільних відносин специфічним (процедурним) методом правового регулювання [13, с. 271].

Як відомо, інститут права за сферою поширення (або за складом) можна поділити на галузевий та міжгалузевий [16].

Для кожної галузі права характерні свої ознаки, з-поміж яких основною є специфіка предмета регулювання.

Міжгалузеві інститути – це так звані вторинні угруповання системи права, які поєднують в собі норми різних галузей права і утворюють комплексний інститут права [13, с. 200].

Деякі вчені представництво в суді розглядають як самостійний інститут процесуального права, утворений на поєднанні матеріально-правових та процесуально-правових норм, які регулюють відносини між представником і особою, яку представляють, а також між представником і судом [17, с. 138].

Проте, вважаємо, така точка зору є недостатньо обґрунтованою. Це пояснюється тим, що матеріально-правові норми, які регулюють відносини між представником і особою, яку представляють, одночасно з іншими нормами галузей права складають відповідні правові інститути матеріальних галузей права (цивільного, сімейного, трудового) і не можуть бути зараховані до галузі процесуального права, тим паче, до інституту процесуального представництва, у складі якого містяться лише процесуальні норми.

Більш того, варто звернути увагу на те, що представництво в судовому процесі має істотні відмінності від того, що встановлене нормами матеріального права: 1) за метою; 2) за функціями; 3) за характером правовідносин; 4) за змістом правовідносин; 5) за колом осіб, які мають право бути представниками.

Як слушно зауважив В. М. Шерстюк, відносини, які врегульовані нормами матеріального права, не торкаються сутності та змісту процесуальних відносин між судом та представником і є лише підставою виникнення та припинення процесуального представництва [18, с. 70].

З урахуванням вказаних зауважень, зазначимо, що процесуальне представництво необхідно визнати галузевим інститутом процесуального права, нормами і засадами якого регулюються правовідносини між судом і представником під час здійснення правосуддя по юридичним справам.

Окрім правових норм, що зараховані до складу інституту процесуального представництва і які регулюють процесуальні правовідносини стосовно здійснення представництва, також необхідно зарахувати засади, відповідно до яких відбувається правове регулювання питань процесуального представництва.

Таким чином, поняття «процесуальне представництво», яке характеризує здійснення в суді однією особою (представником), у межах наданих їй повноважень, процесуальної діяльності від імені та в інтересах іншої особи, яку вона представляє, варто відрізнити від поняття «інститут процесуального представництва», яке необхідно розуміти як сукупність процесуально-правових норм і закріплених у нормах права основоположних засад, що регулюють відносини між судом і представником,

який захищає права, свободи та інтереси інших осіб під час здійснення правосуддя.

Список літератури: 1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Ірпінь : Перун, 2004. – 1051 с. 2. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 3. Тертышников В. И. Гражданский процесс : курс лекций / В. И. Тертышников. – Харьков : Консум, 2001. – 240 с. 4. Світлична Г. О. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Г. О. Світлична. – Х. : Одісей, 2001. – 578 с. 5. Кузьменко С. Г. Гражданский процесс в вопросах и ответах : учеб. пособие / С. Г. Кузьменко. – Донецк : Академия, 1998. – 324 с. 6. Бичкова С. С. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / С. С. Бичкова. – К. : Атіка, 2006. – 384 с. 7. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с. 8. Тертышников В. И. Гражданский процесс. Принципы гражданского процессуального права : учебник / В. И. Тертышников ; [под ред. В. В. Комарова. – Харьков : Одиссей, 2001. – 243 с. 9. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України : у 2 т. / В. К. Матвійчук, І. О. Хар ; [за заг. ред. В. К. Матвійчука]. – [вид. 2-ге, змін. та доповн.]. – Т. 1. – К. : Алерта, КНТ, 2008. – 787 с. 10. Кузьменко О. В. Адміністративне процесуальне право України : підручник / О. В. Кузьменко, Т. О. Гуржій ; за ред. О. В. Кузьменко. – К. : Атіка, 2008. – 416 с. 11. Кодекс адміністративного судочинства України : наук.-практ. комент. / С. В. Ківалов, О. І. Харитоновна, О. М. Пасенюк та ін. – Х. : Одиссей, 2005. – 532 с. 12. Кодекс адміністративного судопроизводства Украины. – Харьков : Одиссей, 2005. – 168 с. 13. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2008. – 840 с. 14. Шульга А. М. Теорія держави і права : навч. посіб. : стислий курс / А. М. Шульга. – Х. : ХНУВС, 2008. – 252 с. 15. Теорія держави і права : навч. посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.] ; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с. 16. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с. 17. Чечот Д. М. Учасники гражданского процесса : учеб. пособие / Д. М. Чечот. – М. : Юрид. лит., 1960. – 190 с. 18. Шерстюк В. М. Система советского гражданского процессуального права. Вопросы теории : учеб. пособие / В. М. Шерстюк. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 133 с.

Надійшла до редакції 24.09.2010

Проанализированы научные подходы к содержанию понятия процессуального представительства, исследована его правовая природа, изложены собственные взгляды относительно его формулирования.

Some scientific approaches about the content of procedural representation concept are analyzed. Its legal nature is researched; author's own views according its formation are expressed.